

פתיחה למסכת יבמות

מצוות התורה קובעות חיובים, אם חיובים מוחלטים – במצוות שכל אדם מישראל חייב בהן תמיד, כגון אהבת ה' או הנחת תפילין, ואם חיובים מותנים – מצוות החלות כאשר יש תנאים מסוימים, כגון דיני מקח וממכר או שחיטה. מכל מקום כאשר חלה המצוה על אדם אין בכוחו להפקיע את עצמו מן החיוב. ואילו חליצה יש בה משום מתן הבחירה בידי היבם אם לקיים או לבטל את מצנת הייבום. משום כך נראה שחכמים הבינו את החליצה לא כביטול מצות הייבום אלא כמצוה חליפית, או אפילו עדיפה (5). נתינת הבחירה בידי היבם מובנת אפוא כאפשרות לבחור בין שתי מצוות המתייחסות לאותו נושא.

מתוך כל זה, נראה כי יש להבין את הרקע למצוות אלה תוך ראיית דברים מעין זאת: אדם שמת בלא להשאיר צאצאים יוצר חלל ריק במציאות של נפש שלא הגיעה לידי השלמת תפקידיה בחיים. האח החי (היבם) מצווה משום כך להיות כמלא מקומו של האח שמת, ועל ידי לקיחת אשת המת לאשה הריהו כממשיך את חייו של הנפטר לכל דבר (6). ואם הוא מוליד בנים מאשה זו הריהו כמשלים את תפקידו של המת (7). ואילו טכס החליצה הוא בעיקרו ענין של טכס כפרה והיטהרות, שעל-ידן לא רק משתחררים היבם והיבמה מזיקתם ההדדית ומן המחוייבות המהותית הכבדה (8) המוטלת עליהם, אלא שגם מעגל החיים של האח שמת מגיע לידי סיום וסיכום.

צד אחר של ייחוד במצנת ייבום הוא, שכרגיל אדם בוחר לעצמו את האשה שהוא רוצה לשאת, ואילו היבמה והיבם קשורים זה לזה שלא מרצונם אלא מכוח גזירת התורה. בירור מהותו של הקשר הזה שבין היבם והיבמה, הקרוי בדברי חז"ל "זיקה", הוא מן הנושאים הבסיסיים של המסכת. היו חכמים שראו את הקשר הזה רק כגורם התחייבות לשאת אשה מסוימת, התחייבות שעיקרה בכך שאין האשה רשאית להינשא לאחר עד שתופקע ההתחייבות (כאן – על ידי חליצה), ולא יותר מכך ("אין זיקה"). ואילו מסקנת ההלכה היא כי "יש זיקה", והקשר בין היבם והיבמה הריהו כשלעצמו כמעט כקשר נישואין, כאשר היבמה נחשבת כעין ארוסתו של היבם, על כל האיסורים הנובעים מכאן לגבי קרובות היבמה ("הזיקה").

נוכח זה תיקנו חכמים, בין לשם שמירת גדרי הצניעות, ובין כדי לא להביא לטעות בדיני נישואין, שהיבם עושה קידושין ביבמתו ("מאמר יבמין" או "מאמר"), וכך שיש תוקף מסוים לגט שהיבם נותן לה בהיותה רק זקוקה לו. תקנות אלה מביאות מצד אחד להשוואת דיני הייבום לדיני נישואין בכללם, אך הן עלולות גם ליצור בעיות רבות לגבי הייבום והחליצה. וכיוצא באלה – תקנות

מסכת יבמות היא המסכת הראשונה בסדר נשים (1). אמנם, עיקר עיסוקה בדיני הייבום, אולם העיון בדינים אלה מחייב בירור עמוק של יסודי דיני האישות, הן בהלכות איסורי נישואין ופסולי נישואין (עריות ושאר איסורי ביאה, בין מדברי תורה ובין מדברי סופרים), והן בהגדרת טיבם וחומרתם של האיסורים הללו. משום כך מתרחבת יריעת הדיון במסכת יבמות ונעשית בסיס לסדר נשים כולו.

נוסף לעצם דיני הייבום משמשת המסכת מקור חשוב (ולעתים גם מקור יחיד) לבירור איסורי העריות על כל הסתעפויותיהם, להלכות גרים וגויר, ולדינים הקשורים בקביעת הפירוד בין בני זוג – בעיקר דיני מיאון ועגונות. אכן, רבים מדינים אלה מגיעים להשלמתם במסכת קדושין, המסכת האחרונה בסדר נשים.

ענין הייבום מצוי כהלכה מפורשת (2) בתורה רק בפרשה אחת קטנה (דברים כה, ה – י), אלא שיש בו ענין עקרוני כוללני כל כך, (בנוסף להיותו בעיה מעשית, שאינה נדירה כלל), עד שהיה צורך במסכת שלימה שיבורר בה הנושא הזה מצדדים רבים, עיוניים ומעשיים כאחד.

דין הייבום הוא מכל צדדיו "חידוש" (3). כלומר: דין החורג מן המערכת החוקית הכוללת של התורה. שכן מצנת הייבום קובעת כי אשת אח, האסורה לכל האחים באיסור ערוה חמור שיש בו עונש כרת (ויקרא יח, טז. שם כ, כא), – אם מת בעלה בלא צאצאים, לא רק שהיא מותרת לאח, אלא שאף מצוה על האח לקחתה לו לאשה. אם נזכור כי דיני העריות הם מן החמורים באיסורי התורה (שהרי הם בכלל שלוש עבירות של "יהרג ואל יעבור"), הרי הרשות והמצוה לעבור עליהם במקרה זה הן בבחינת יוצא דופן. ואכן, כבר בבסיסן של כמה וכמה הלכות ובעיות שבמסכת זו מצויה השאלה העיונית, האם יש לראות במצנת הייבום דחיה מוגבלת של איסור אשת-אח, או שמא, במקרה המיוחד הזה, לא חל כלל איסור אשת-אח. והוא שאמרו חכמים: "ערות אשת אחיך לא תגלה" "יבמה יבוא עליה" שניהם נאמרו בדיבור אחד (4). ומשום כך אין אנו אומרים שדיני העריות הותרו במקום ייבום, אלא להיפך – שמצנת ייבום אינה קיימת אלא כאשר אין איסור אחר, וכאשר כרוך בכך איסור ערוה אחר – אין עוד רשות לייבם. ויתירה מזו, אנו אומרים כי במקרה של איסור ערוה נעקרת מצנת הייבום מיסודה – עד כדי כך, שלא רק שהאשה האסורה משום ערוה פטורה ממנה, מהמצוה, אלא כאילו לא היתה מלכתחילה חובת ייבום לגבי אח זה כלל (ולכן נפטרת מן הייבום לא רק היא אלא אף צרותיה וצרות-צרותיה).

הייחוד במצנת הייבום הוא לא רק בעצם המצוה וקיומה, אלא גם בכך שמצוה זו ניתנת להפקעה על ידי מעשה החליצה. בדרך כלל

(5) והיא השיטה שמצנת חליצה קודמת למצנת ייבום. יבמות לט. ב. ואולי יש לדבר קשר גם לדין בתלמוד הירושלמי בדבר מהות ענין החליצה. אם זה קנין או פטור.

(6) ומטעם זה אין (מדין תורה) כל טכס חדש של אירוסין או נישואין בין היבם והיבמה. שכן אין כאן נישואין חדשים אלא רק המשך של הנישואין הקודמים. ומכאן לענין ירושה ולענין כתובה ועוד.

(7) ראה מה שכתב הרמב"ן בפרשת יהודה ותמר, וגם בפרשת הייבום לגבי מכלול המשמעויות הנובע מן הדברים המפורשים והנרמזים בכתובים אלה.

(8) שכן מעשה בני יהודה ותמר מרמז, בין השאר, גם לעוצמתה של המחוייבות הזאת ולעונש המוטל על מי שמונע עצמו מלמלא אותה כראוי.

(1) לפי סדר המסכתות בש"ס שאצל המאירי מקומה של מסכת יבמות אחר מסכת גטין. אלא שסדרו של המאירי אינו מקובל, ומייצג רק דרך-לימוד מסוימת אחת.

(2) אמנם יש במקרה עוד שני מעשים שיש להם קשר מסוים (מפורש וסחומס) עם דיני הייבום. והם: מעשה בני יהודה ותמר (בראשית פרק לח), ונישואיהם של רות ובוועז (רות פרק ג' וד'). וכבר עסקו חכמים ראשונים ואחרונים בבירור היחס והקשר בין מעשים אלה ודיני הייבום שבספר דברים.

(3) יבמות יז. ב. ועיין שם.

(4) ירושלמי נדרים פ"ג ה"ב.

פרק רביעי, "החולץ ליבמתו", כולל נושאים רבים – דין חליצה או ייבום בטעות, דיני הירושה והכתובה של היבם והיבמה, עיקרי הגדרת המזרות ודיני גיור.

פרק חמישי, "רבן גמליאל", עוסק בענין אחד, והוא: כבירור תוקף המאמר והגט ביבמה, על כל האופנים והצירופים השונים שלהם.

פרק ששי, "הבא על יבמתו", דן בדיניו ובהגדרתו של מעשה הביאה, ביבמה בפרט ובכל דיני אישות בכלל. במקצתו של הפרק מתייחד הדיון באיסורים השייכים ככהן (ובמיוחד ככהן גדול), ובמצנת פריה ורבייה.

פרק שביעי, "אלמנה לכהן גדול", עוסק במכלול הדינים הנוגעים באכילת תרומה שהאשה, בת כהן או אשתו, אוכלת, ובדברים הפוסלים אותן מאכילה זו.

פרק שמיני, "הערל", דן בעיקר בבעיות הנובעות ממומים או פגמים באיברי המין, ובכל הנובע מהם, הן לגבי אכילת תרומה, הן לגבי איסורי ביאה, והן לגבי הגדרתו של הסריס (ומקבילתו האיילונית) לענין ייבום ולדינים אחרים.

פרק תשיעי, "יש מותרות", מביא רשימת נשים האסורות לבעל או ליבם או לשניהם, ודיני אכילת תרומה מכוח הנישואין.

פרק עשירי, "האשה רבה", עוסק במכלול הבעיות הנובעות מתוך שמועת שווא שהאשה או הבעל מתו, כאשר בן הזוג שנתר נישא מחדש באיסור.

פרק אחד עשר, "נושאים על האנוסה", דן בעיקר במקרים שבהם ישנם קשרי משפחה מסופקים, כגון משום שנתערבו ילדים זה בזה, או משום גירוף.

פרק שנים עשר, "מצנת חליצה", דן בדיני החליצה, כיצד, מתי, ובפני מי צריך הדבר להיעשות, נעל חליצה, והטכס כולו.

פרק שלשה עשר, "בית שמאי", עוסק בעיקרו בשאלות הנובעות מנישואין שיש בהם בעייתיות, כגון נישואי קטנה (והתרתם על ידי מיאון), נישואי קטנים חרשים ושוטים.

פרק ארבעה עשר, "חרש שנשא", עוסק בעיקר בנישואי חרשים ובתוקפם ההלכתי בין לענין זכויות הנישואין ובין לענין ייבום.

פרק חמשה עשר, "האשה שלום", דן בטיבן ומהימנותן של עדויות שונות לגבי מותו של הבעל.

פרק ששה עשר, "האשה בתרא", עוסק בשאלות כיצד סומכים על העדות שמת הבעל, מה צריכים העדים להעיד, ומה הן האפשרויות לסמוך בכגון זה על שמועות ועל עדים בלתי כשרים.

חכמים אחרות בדיני נישואין, כגון הנהגת האפשרות לשאת קטינה (והתרת קשר זה על ידי "מיאון"), וכן נישואי חרש וחֲרָשָׁת, אף שיש בהן משום תקנת העולם בעיקרן, אך הן גם מביאות לסיכוכים כדיני הייבום. נישואין וגירושין אלה שמדברי סופרים, כמו גם מציאותם של איסורי אישות אחרים שאינם איסורי ערוה במובנם המצומצם, כגון איסורי קדושה לסוגיהם, בין אלה החלים על כהנים במיוחד ובין אלה האסורים לכל ישראל כגון ממזר ופצוע דכא או גרים מעמים שונים, וכן איסורי נישואין שמדברי סופרים ("שניות לעריות") – מצריכים לא רק דיון נפרד בכל ההלכות הללו לגופן, אלא שיש להעמיק בהן ולמצוא את ההגדרות העקרוניות והבסיסיות כיצד לייחס איסורים אלה למצנת הייבום שהיא חובה מן התורה, הן לגבי חלוקתה של חובת הייבום או החליצה, והן לגבי מכלול בעיות הממון (ירושה וכתובה), האיסורים והזכויות (היתר אכילת תרומה, תוקף תנאי הכתובה) הנובעות מהם.

לכל אלה יש להוסיף, כי מִטְבַּע הדברים נוצרות מסיבות שונות בעיות נוספות, אם משום שקשרי המשפחה הם מסוככים יותר, כגון שהיבמה מותרת לאח אחר ולא למשנהו, אם מפני שיש לפעמים מקרי מוות הבאים בזה אחר זה ואם בגלל ספקות עובדתיים והלכתיים, או העדר נדאות לגבי מעמדו ההלכתי והמשפחתי של אדם מסוים, או קבלתן של עדויות בלתי ברורות (ואף מוטעות) לגבי מותו של אדם.

הצורך בעיון ודיון בבעיות הללו, בכל אחת לחוד ובצירופיהן השונים, גורם לכך שמסכת יבמות נחשבת לאחת המסכתות הקשות והמסובכות בתלמוד כולו.

במסכת יבמות כלולים ששה עשר פרקים, מהם אחדים המוגדרים היטב בנושאייהם, ואילו אחרים דנים בנושאים אחדים העוברים מפרק אחד למשנהו, ואלה הם:

פרק ראשון, "חמש עשרה נשים", עוסק בפירוט דיני הנשים שאין עליהן חובת ייבום בגלל היותן איסורי ערוה, או מטעמים אחרים. כן עוסק פרק זה בביאור עקרונות יסודיים לגבי דיחויין של מצוות מסוימות.

פרק שני, "כיצד", דן באיסור "אשת אחיו שלא היה בעולמו", ובקביעת כללים בסיסיים לגבי סוג הנשים החייבות בייבום, ואלו הן הצריכות חליצה בלבד, בגלל האיסורים, איסורי ודאי או איסורי ספק, מדברי תורה או מדברי סופרים ("שניות"), שיש בהן.

פרק שלישי, "ארבעה אחין", עוסק במקרים שבהם חלה חובת הייבום על נשים הקרובות זו לזו, וכן באשה שחלה עליה חובת הייבום מצד שני אחים.